

IDEA INTEGRITY OSOBNOSTI A PROBLÉM ROZVOJA ĽUDSKEJ SUBJEKTIVITY

VASKO KUSIN, Ústav marxizmu-leninizmu UK, Bratislava

KUSIN, V.: The Idea of the Integrity of Personality and the Problem of Human Subjectivity.
Filozofia 39, 1984, No. 2, p. 143.

The idea of the integrity of personality and the problem of human subjectivity are mutually connected. The integrated, all-roundly developing personality simultaneously expresses the abundance of its inner harmonious development of its subjective dispositions. However, both integrity and the development of personality's subjectivity are determined historico-socially. This is due to the character, ramification of historical-social practice in general and the division of labour in particular.

They are connected with the harmonious (or disharmonious) development of human activities which determine the development of the totality of the personality. If social conditions give preference to the development of certain activities — regarded as privileged, from the viewpoint of the given class — then also the personality itself is developing in their boundaries.

It is an advantage of the classics of Marxism-Leninism that, starting from the scientific methodology and revolutionary worldview, they identified the dialectics of the development of the integrity and subjectivity of the personality on the basis of the totality of human activities.

I.

Idea integrity osobnosti je vyústením marxisticko-leninskej koncepcie ľudskej emancipácie a pozitívneho rozvoja ľudskej subjektivity, ktorej praktickým výrazom sú pozitívne sociálne obraty vo vývine celej spoločnosti.

Ako vyplýva z filozofického odkazu klasikov marxizmu-leninizmu, problém integrity osobnosti je spätý s filozofickým princípom činnej podstaty človeka, schopnosťou meniť okolitý svet a v procese tejto zmeny kultivovať vlastnú ľudskú špecifickosť. Inými slovami, filozofický princíp činnej podstaty človeka predstavuje ideu človeka ako bytosti, ktorá môže meniť nielen svet prírody, ale aj svoj vlastný, sociálny svet; spredmetnené výtvary a vzťahy, do ktorých v procese vlastnej činnosti vstupuje, ale aj tie historické podmienky, v ktorých sa ony konštituujú.

Za filozofickým princípom činnej podstaty človeka sa skrývajú o. i. také formy sociálnych aktivít, ktoré spôsobujú revolučnú premenu spoločenských podmienok života daných individuí. V našich skúmaných súvislostiach ide predovšetkým o zmenu daného — v sociálno-triednych dimenziách skonštituovaného — spôsobu života, ktorý pod tlakom od cudzenia a živeľnej deľby práce, drvenej súkromným vlastníctvom, produkoval podmienky pre *živeľný a jednostranný* vývin človeka. Ako konštatujú v tejto súvislosti klasici marxizmu, „Ak okolností, v ktorých toto

indivídium žije, dovoľujú mu len jednostranne rozvíjať jednu vlastnosť na úkor všetkých ostatných vlastností, ak mu poskytujú materiál a čas na rozvíjanie iba tejto jednej vlastnosti, toto indivídium sa zmôže len na jednostranný a spotvorený vývoj“. (8, s. 226)

Táto skutočnosť nie je náhodná: vyplýva z určitej povahy deľby práce (z diskriminácie určitých jej foriem), z charakteru výrobných vzťahov, ale aj z celkovej úrovne výrobných síl a teda z takej povahy historicko-spoločenskej praxe, ktorá *neumožňuje*, aby proces pretvárania a sebauvytvárania človeka (otázka jeho vývinu) stal sa hlavným cieľom sociálneho pohybu. Inak tomu ani nemohlo byť, pretože jeho základné určenie (práca na „vlastnom univerzálnom potenciáli“) vyjadrovalo jeho ohraničené dispozície (dimenzie) a bolo zredukované len na určenie produkujúceho, vyrábajúceho indivídua. Totiž systém deľby práce a jednostranných súkromnovlastníckych vzťahov dospel k *uprednostňovaniu* len určitej formy aktivity človeka, ktorá sa rozvíja na úkor inej, t. j. nebola podmienkou rozvoja ostatných foriem činností; ak sa mohol človek v predsocialistických formáciách rozvíjať, formovať, tak len z pozície (a v súlade) danej formy aktivity, činného prejavu a teda *nerovnomerne a jednostranne*, a spravidla v záujme vládnucej, spravidla vykorisťujúcej triedy.

Jednoducho a lapidárne povedané: v procese produkcie materiálnych hodnôt, najmä vo výrobnej sfére — ako základnej sfére spoločenského života — človek *nebol cieľom* (tým bol kapitál), ale *prostriedkom*; v procese pretvárania a sebauvytvárania človeka v praktickej činnosti nebola táto činnosť *prostriedkom*, ale *cieľom*. A napokon: namiesto dialekticky harmonického (a rovnomerného) rozvoja ľudských aktivít spoločnosť uprednostňovala (v súlade s dosiahnutou deľbou práce) systém tzv. prevládajúcich činností so zreteľom na sociálno-triedne postavenie ich subjektov (bytosť proletára v buržoáznych podmienkach bola navždy prikovaná k profesii „produkujúceho robotníka“, bytosť kapitalistu bola zasa prikovaná k profesii „sociálno-organizátorskej“ triedy. Táto skutočnosť sa v rovnakej miere vzťahuje aj na iné sociálne aktivity: vedecko-poznávaciu, umeleckú, ideologickú atď.).

Táto skutočnosť je historicky podmienená a vyplýva z protirečivého charakteru zospoločenšenia a emancipácie; vytvára však vnútorné podmienky pre vlastnú *negáciu*. A veľkosť klasikov marxizmu je o.i. aj v tom, že objavili *tajomstvo dialektiky* tohto emancipačného a integračného procesu. Marx v *Teórii o nadhodnote* hovorí toto: „...výroba pre výrobu neznamena nič iné, než rozvoj výrobných síl ľudstva... i keď sa spočiatku uskutočňuje na úkor väčšiny indivíduí, ba dokonca celých tried — nakoniec sa tento antagonizmus odstraňuje a prebieha v súlade s rozvojom *každého indivídua*, že teda vyšší rozvoj individuality sa vykupuje takým historickým procesom, v ktorom sú indivíduá obetované...“ (4, s. 120—121)

Reálna možnosť všestranného rozvoja človeka je teda Marxom me-

todologicky a historicky zdôvodnená a súvisí s nastupujúcim rozvojom výrobných síl, s potrebou (a to nevyhnutnou, nakoľko vyplýva „zo samej povahy vecí“) ich *všestranného osvojenia*. No všestranné osvojenie výrobných síl predpokladá revolucionalizáciu v oblasti výrobných vzťahov. Práve vo všestrannom osvojení výrobných síl sa konštituuje *komunistická súčinnosť* a rozvíjajú sa individuálne schopnosti v harmonickom súlade a prejave, t. j. ako schopnosti integrovanej, celistvej osobnosti človeka. V týchto súvislostiach uvedené osvojenie predstavuje kvalitatívne novú formu *činného sebauplatnenia*, t. j. praktickej sebarealizácie človeka; komunistická súčinnosť je jej základňou.

Komunistická perspektíva „totalizácie života človeka“ (osvojenie si totality výrobných síl) *neznamená*, pravda, taký „ideálny“ rozvoj schopností daných indivíduí, vďaka ktorým by človek mohol, vedel a poznal „všetko“. Komunistická kooperácia — hovorí v tejto súvislosti sovietsky filozof I. S. Kon — „nevyžaduje od každého jedinca, aby poznal a vedel absolútne všetko... ale to, aby zosúladiť svoje znalosti, vedomosti a schopnosti so znalosťami, vedomosťami a schopnosťami všetkých ostatných jedincov, aby tak pomohou usporiadať si svoje znalosti, vedomosti a schopnosti s ohľadom na *všestrannú (univerzálnu) podporu svojich spolupracovníkov*“. (2, s. 250)

Prirodzene, toto súvisí s otázkou racionality v deľbe práce s dôrazom na ideu dialektickej celistvosti ľudských aktivít, na vytvorenie takých historicko-sociálnych podmienok, v ktorých rozličné formy ľudskej činnosti nájdú rovnomerný a rovnocenný (a teda nie diskriminovaný) rozvoj. „...formovanie nového človeka v socialistickej spoločnosti postupuje v smere všestranného a harmonického rozvíjania všetkých druhov jeho činnosti vo vzájomnej pomoci a vzájomného sprostredkovania.“ (1, s. 243)

Táto kvalitatívne nová historická forma súčinnosti indivíduí vyjadruje takú cieľavedomú reguláciu a zosúladenie spoločenskej činnosti (dialektika spoločenských a individuálnych záujmov a potrieb), ktorá — okrem svojho zamerania na svet prírody — usiluje o čoraz väčšiu racionalizáciu a revolucionalizáciu spoločenských vzťahov, kde — slovami klasikov — „namiesto vlády pomerov a náhodilostí nad indivíduom“ bude „vláda indivíduí nad náhodilosťou a pomermi“.

Táto cieľavedomá regulácia a zosúladenie spoločenskej činnosti vytvára maximálne možné podmienky pre *predvídanie funkcie* ľudskej činnosti, ľudského diela, t. j. podmienky pre odstránenie *iracionality*, ktorá v predchádzajúcich historických formách súčinnosti vyvierala z jej živeľnej a antagonistickej organizácie. Iba na tomto základe bude možné racionálne, ľudsky účinné, a teda *opravdivé* vyriešenie „rozporov medzi človekom a prírodou a medzi človekom a človekom, naozajstnou likvidáciou sporu medzi existenciou a podstatou, medzi spredmetnením a sebaopotvrdením, medzi slobodou a nevyhnutnosťou, medzi indivíduom a druhom“. (9, s. 14)

No nie je to otázka chcenia, či zánietenia, resp. ľubovôle. Je to proces zákonitý a súvisí s otázkou racionálneho, už v dosiahnutej úrovni praxe skonštituovaného prakticko-pretvárajúceho vzťahu človeka k okolitému svetu. Stupeň racionality, jej účinnosť k okolitému svetu je mierou ľudských schopností poznávať a praktickým spôsobom zmocňovať sa sveta a takto rozširovať „hranice“ ľudského sveta. Pričom tento zápas o sebarozšírenie človeka so svetom, jeho — formou vedy a techniky — *racionálne osvojovanie* má mať čoraz väčšmi povahu byť „sám sebe účelom“. Je to proces, za ktorým sa skrýva vyčleňovanie človeka z naturálneho a živelno-sociálneho sveta na čoraz vyššiu úroveň cieľavedomej ľudskej organizácie a súčinnosti.

Pravdou však je, že racionálne osvojenie prírodného sveta a výsledkov vlastného zospoločenšťovania je možné vystopovať v každej etape vývinu spoločnosti a to v takej miere, v akej to umožnili vtedajším vývinom stanovené hranice ľudských schopností a možností. No vzhľadom na prevažujúci charakter jednostranných a tým aj obmedzených záujmov (súkromné vlastníctvo) toto, síce racionálne (inak by nebol možný celkový vzostup človeka) osvojovanie doliehalo na väčšinu ľudí ako *iracionálna sila* stojaca proti nim. Alebo prinajlepšom sa táto skutočnosť prejavovala vo forme krajne jednostranného, nerovnomerného, sociálne a prakticky znivočeného či „spotvoreného“ rozvoja individuí, ba aj skupín či dokonca tried.

A tak s rozvojom antagonistických sociálnych aktivít sa objavuje v procese ľudského praktického osvojovania *fenomén iracionality*, ťažko ovládateľnej sily, ktorá — spredmetnená osvojovacími aktivitami — v nových podmienkach a vlastníckych vzťahoch *mení osvojenie* v jeho protiklad — *odcudzenie*.

Táto „zvrátená“ povaha osvojovacieho procesu sa najvýraznejšie prejavuje v stupni a intenzite ľudského zápolenia s prírodou v podmienkach *dezintegrovanej, antagonisticky protirečivej* súčinnosti ľudí, kde vládne tzv. „kapitálová prax“. S rastom „hodnoty sveta vecí znehodnocuje sa svet ľudí“ (9, s. 79), t.j. znehodnocuje sa ľudská skutočnosť, nakoľko v súvislosti so sociálno-triednou štruktúrou a povahou túto štruktúru podmieňujúcich ľudských potrieb ľudská podstata, jej potenciálna univerzalita (v zmysle všestranného, integrovaného rozvoja) je *zreduková* (záujmami vládnucej triedy) na „homo-faber“ či „homo-economicus“. Človek sa v procese takéhoto osvojovania, sebarozvíjania prejavuje *len* ako človek-robotník, ktorý „Čím je zručnejší, tým mocnejší je cudzí predmetný svet, ktorý si proti sebe vytvára...“ (9, s. 73)

Prítomnosť iracionality v ľudskom praktickom osvojovacom procese je však historicky podmienená tak, ako je historicky podmienená existencia súkromného vlastníctva, ktoré stanovuje túto *jednostrannú* určenosť človeka (produkovať len pod tlakom „kapitálovej praxe“, jednostranne; vytvárať zo svojej podstaty „prostriedok“ pre existenciu atď.). Spomenutá historická podmienenosť dezintegračného vývinu človeka je

determinovaná zákonitou zmenou spôsobu činnosti; ako taká je táto zmena nevyhnutná, je prejavom dialektiky človeka a prírody a vyplýva z celkovej „dĺžky historickej cesty človeka“. Jej výsledkom je taký stupeň vzájomnej súčinnosti indivíduí a taký rozvoj základných druhov ľudskej činnosti, ktoré nebudú predpokladať ako *podmienku* „zneskutočnenie“ či „popretie“ iného indivídua, t. j. kde ľudská činnosť nebude *prostriedkom* na ujarmenie človeka (ako výraz iracionálnej povahy jeho aktivít) ale *cieľom* jeho oslobodenia, historicky možnej plnej sebarealizácie, kde si človek bude môcť osvojovať „svoju všestrannú podstatu všestranne“. Subjektom tohto revolučného procesu sa stáva kvalitatívne nová sociálna sila — proletariát a jeho revolučná prax (socialistická a komunistická revolúcia), ktorá „... povedie k rozvinutiu univerzálneho charakteru a energie proletariátu, potrebnej na uskutočnenie univerzálneho osvojenia... Až na tomto stupni splyva činné sebauplatnenie s materiálnym životom, čo zodpovedá rozvoju indivíduí v celistvé indivíduá a odvrhnutiu akejkoľvek primitívnosti.“ (8, s. 66)

A čo iné predstavuje idea celistvého, integrovaného indivídua, než „naplnenú rozvinutú nadvládu človeka nad silami prírody... ako aj nad svojou vlastnou prirodzenosťou? Čo iného než absolútne zdokonaľovanie jeho tvorivých vĺd, bez akýchkoľvek iných predpokladov okrem predchádzajúceho historického vývoja, ktorý z tejto totality vývoja, t. j. z vývoja všetkých ľudských síl ako takých, robí samoúčel... Vývoja, v ktorom sa človek nereprodukuje v jedinej určenosti, ale rozvíja svoju totalitu, neusiluje sa zostať ničím, čím sa stal, ale zotrváva v absolútnom pohybe stávania sa.“ (5, s. 434)

Je to proces permanentného obohacovania ľudskej subjektivity, vyúsťujúcej do univerzálnosti potrieb, schopností, produktívnej sebarealizácie integrovanej osobnosti, t. j. úplné zdokonaľovanie ľudského vnútra, ktoré v súkromnovlastníckych podmienkach organizácie života a činnosti sa javilo „ako úplné vyprázdňovanie... ako totálne odcudzenie...“. (5, s. 434)

II.

Netreba azda zvlášť zdôrazňovať, že praktickým výrazom *vedeckosti prognóz* klasikov marxizmu-leninizmu je súčasný reálny socializmus; vo svojej mnohotvárnosti a zložitosti predstavuje kvalitatívne nový spôsob existencie človeka a tých podmienok, ktoré demonštrujú skutočný sociálno-politický základ pre integrovaný pozitívny rozvoj ľudského indivídua a jeho subjektivity. V skutočnosti aké sociálno-politické javy sú určujúce pre všestranný rozvoj osobnosti socialistického človeka, pre jeho reálnu integritu?

Prvým a základným sociálnym javom je v nami skúmaných súvislostiach tá skutočnosť, že *práce, sebarealizácie človeka a socialistická kolektivita* (komunistická súčinnosť) sa navzájom podmieňujú (a teda

nenegujú). Keďže pre socialistickú spoločnosť je cieľavedomá (a teda nie živelná) regulácia a organizácia spoločenského života a vzťahov človek—príroda—spoločnosť *imanentným a rozhodujúcim určením*, znamená to, že vzájomná súčinnosť ľudí (predovšetkým však vo výrobnej, ale aj nevýrobnej sfére), musí vyvierať z *priehľadnosti* spoločenských vzťahov. Spoločenské vzťahy sú priehľadné natoľko, nakoľko sú *zjednotené* a rovnomerne rozvíjané aspoň základné formy sociálnych aktivít, v ktorých sa tieto vzťahy konštituuju. V socializme je toto zjednotenie a rovnomerné rozvíjanie základných foriem socialistických aktivít dané neantagonistickým, a teda integračným systémom vzťahov, kooperácie, potrieb a záujmov. Je to proces, ktorý nepochybne súvisí aj s tým, že socialistická spoločnosť môže kontrolovať najdôležitejšie spoločenské vzťahy a plánovať ich rozvíjať, čo sa v súvislosti s činnosťou každého jednotlivca prejavuje tak, že jeho konanie je „tým slobodnejšie, čím je odôvodnenejšie, racionálnejšie, kvalifikovanejšie a uvedomelejšie“. [3, s. 410] Na tomto základe funkcia aktivity jedného individua *nemôže* sa javiť vo vzťahu k inému individuu, k jeho praktickej sfére života ako *iracionálna sila*. V tomto zmysle možno hovoriť o *cieľavedomom* procese ľudskej sebarealizácie; sebarealizácia jedného individua predstavuje podmienku a nie prekážku sebarealizácie ostatných individuí.

Za predpokladu, že sa spoločenské vzťahy javia ako priehľadné, zbavené „hmlovitého mystického závoja“ (Marx), že sú pod plánovitou a uvedomelou kontrolou všetkých príslušníkov spoločnosti, možno teda hovoriť o pozitívnej aktivite a tvorbe, ktorá vyúsťuje do slobody a neodcudzených vzťahov. Inými slovami povedané, táto skutočnosť demonštruje tak ideu *revolučnej kolektivity* ako princípu *konania* (charakter socialistickej praxe, jej integrovanosť), i ako princípu *myslenia* (charakter socialistického vedomia, socialistickej vedy) súvisiaceho s formovaním *nového typu historickej uvedomelosti*, ktorá „V súlade so svojím obsahom predstavuje duchovné osvojenie si zákonitostí a podstatných vnútorných vzájomných vzťahov objektívnej reality, t. j. je to kvalita uvedomelosti, ktorá objektívne žije ako absolútne nevyhnutný základ socialistickej praxe“. [10, s. 243]

Druhým nie menej významným sociálnym javom je v tejto súvislosti tá skutočnosť, že socialistická revolúcia (socialistický spôsob života) predstavuje také „prelomové obdobie“ vo vývine spoločnosti a individua, v ktorom sa socialistická spoločnosť konštituuje (oproti predchádzajúcim spoločensko-ekonomickým formáciám) už ako *subjekt dejinnej tvorby*, ako subjekt vlastnej činnosti, svojho diela, *naď ktorým má kontrolu a vládu*. Meradlom jednoty človeka a prírody a ľudí navzájom už nie je „slepá nevyhnutnosť“ so všetkými iracionálnymi dôsledkami, ale vedomá, vopred predvídaná „pozícia“ človeka, za ktorou sa skrýva mobilizácia síl a schopností, historickým vývinom nadobudnutá, no spoločnosťou *ovládateľná* ľudská potencialita. Inými slovami, v *dialektickom zosúlaďovaní* objektívnych a subjektívnych stránok historic-

kého procesu [v oblasti materiálnej výroby, v duchovnom ovládnutí skutočnosti a v boji za historický pokrok] objektom ľudskej činnosti sa stávajú stále nové, ontologicky „širšie“ oblasti objektívnej reality. A práve v súvislosti s ideou socializmu ako historickým subjektom dejín, t. j. subjektom dejinnej tvorby „Rozšírila sa oblasť objektívnej reality, ktorá ohraňuje, alebo dokonca vylučuje vplyv nepredvídaných účinkov a nekontrolovaných síl. Je tu možnosť a nevyhnutnosť poznávať a uvedomele využívať zákonitosti nielen prírodného, ale aj spoločenského historického vývinu. Socialistická spoločnosť má podstatne väčšie možnosti ako všetky predchádzajúce spoločnosti, na uvedomele predvídanie a zužovanie možných následkov aktuálnych ľudských činov alebo sociálnych procesov prebiehajúcich v plánovaní a riadení. V dôsledku toho vzniká nová kvalita dialektiky objektívneho a subjektívneho v socializme: postupné prekonávanie živelnosti spoločenského vývinu“. (10, s. 240)

Tretím sociálnym javom, predstavujúcim akýsi „rezultát“ predchádzajúcich určení socialistickej spoločnosti je tá skutočnosť, že spoločnosť, ktorá sa vyznačuje touto špecificky ľudskou črtou, má historicky reálne predpoklady pre nebývalý rozvoj revolučnej *subjektivity* (schopnosť cieľavedomej kooperácie, komunikácie, zodpovednosti, objektivizácie a exteriorizácie svojich zámerov ako aj tvorba „novej“ skutočnosti vo forme nových podmienok pre rozvoj ľudského druhu atď.) a toto všetko v súlade s objektívnym pôsobením spoločenského zákona. Základy pre pozitívny rozvoj revolučnej subjektivity tu sú: technizáciou a racionalizáciou praktického životného procesu ľudí socializmus tak pripravuje historické zmeny v spoločenskom postavení človeka a jeho práce, s ktorou rozvoj jeho subjektivity je v neodmysliteľnej jednote. Máme v tejto súvislosti na mysli prácu, na ktorú sa *neviažu iba ekonomické* kategórie (i keď tento moment nepodceňujeme), ale ako činnosť, do ktorej vyúsťuje spoločensko-ľudský rozmer človeka; ekonomicko-technologická zložka práce v jednote s jej sociálno-ľudským momentom vytvára v socializme — v súvislosti s výdobytkami vedy a techniky — pozitívne predpoklady pre harmonický rozvoj osobnosti človeka kvalitatívne odlišnej povahy, než to bolo v doterajších spoločensko-ekonomických formáciách. Je síce pravda, že každá etapa vo vývine ľudských dejín problém práce riešila z pozície vlastných prakticko-technických, duchovno-kultúrnych a sociálno-politických možností; avšak ani jedna z nich nedokázala pôvodný antagonizmus práce — a s ním spojené takmer všetky sociálne neduhy — odstrániť a položiť tak základy pre oslobodenú prácu. Je to až socializmus, ktorý problém práce rieši — ako sme už vyššie naznačili — na historicky nových základoch, a rieši ho z pozície oslobodenia samotného človeka, na základe jeho všestranného rozvoja, vnútorného, subjektívneho obohatenia a ľudského naplnenia.

Prírodzene, proces oslobodzovania práce ako výraz jej humanizácie — kde meradlom je miera prítomnosti ľudskej subjektivity, ktorá udáva tón prebiehajúcemu pracovnému procesu, a nie naopak — znamená

taký historický typ praxe, v ktorej sa spoločnosť už konštituuje ako *svoj vlastný subjekt*.

1. Ide o typ praxe s historicky *novou kvalitou* dialektiky objektívneho a subjektívneho v socializme, v ktorej živelnosť nachádza čoraz menej a menej priestoru.

2. Proces oslobodzovania práce, s ktorým rozvoj integrácie a subjektivity človeka bezprostredne súvisí, neznamená zrod takej práce, ktorá bude absolútne udávať tón sebe samej v duchu *causa sui* — príčiny samej osebe. Táto spredmetnená (i keď oslobodená) forma subjektivity síce sa už nebude rozvíjať pod hrozbou „trestu“ a „hladu“, no naďalej bude zakotvená do konkrétnych prírodno-sociálnych podmienok.

3. Preto v súvislosti s „historickou zložkou“ vývinu človeka, no najmä so zmenou obsahu práce, vyplývajúcej z jej socialistického charakteru vychádza, že tento (proces práce) sa naďalej zdokonaľuje v podmienkach, ktoré existujú nezávisle do konajúceho subjektu. Keď hovoríme o oslobodzovaní práce, ktorej meradlom je pozitívny rozvoj ľudskej subjektivity, ktorá „udáva tón prebiehajúcemu pracovnému procesu“, nestracame tu zo zreteľa už vyššie spomenutú ideu novej kvality dialektiky objektívneho a subjektívneho v socializme, v ktorej „Vzťah medzi existujúcimi podmienkami a ich nevyhnutnými dôsledkami už nevystupuje vo forme neočakávaných výsledkov... Určujúca úloha objektívnych podmienok ostáva i naďalej. Pri vytyčovaní cieľa, jeho formulovaní atď. môže pôsobiaci subjekt prihliadať na vzťah medzi objektívnymi podmienkami a činnosťou a vplývať takto na *pôsobenie a jeho výsledky*“. (10, s. 240)

Inými slovami, formuláciou integrovanej osobnosti, ktorá sa konštituuje v práci (ale aj v ostatných formách ľudských aktivít) ako jej *vlastný subjekt*, nesledujeme takú abstrakciu ľudskej činnosti, ktorá by vytvárala „ilúziu jej odvekej nepodmienenosti a nezávislosti na prírodnom prostredí... abstrakciu činnosti ako zdanlivo absolútne suverénnej“. (3, s. 340)

V súvislosti s našou úvahou o rozvoji ľudskej subjektivity a integrácie osobnosti socialistického človeka, determinovaných zmenou obsahu práce, ktorá vyplýva z jej socialistického charakteru, je potrebné poznamenať, že marxisticko-leninskej analýze pracovnej činnosti je vlastný komplexný pohľad na túto kategóriu. Jej obsah možno posudzovať podľa viacerých určení: 1. *stupeň zložitosti* (cieľové zameranie práce, jej technologická štruktúra, stupeň a povaha požadovaných poznatkov); 2. *miera jej pozitívneho osvojenia* (stupeň pozitívnej interakcie človeka s vonkajšou realitou, proces formovania jej psychokognitívneho profilu, „mechanizmus“ seberealizácie v dialektike „spredmetňovania“ a „odpredmetňovanie“ atď.); 3. *stupeň spoločenskej dôležitosti* a morálnopolitickej zodpovednosti (vedeckotechnické objavy a spôsoby a formy ich aplikácie do praxe).

Uvedené určenia, aj keď nie vyčerpávajúce, na ktorých základe poznáme celistvý obsah práce, možno analyzovať z viacerých aspektov;

psychologického, sociologického, historického, kultúrneho, ekonomického atď., a prirodzene, aj z aspektu filozofického, ktorého cieľom je postihnúť jej tvorivých prvkov, určenie hraníc, kde končí uspokojovanie spoločenských, biologických a iných potrieb (ako výraz *objektívnej* funkcie práce pre človeka) a začína proces sebarealizácie, pozitívne uplatnenie vlastných bytostných síl z pozície „sebaúčelu“, vnútornej harmónie komponentov subjektivity, kde začína, slovami Marxa, plný rozvoj ľudského vnútra, t. j. *opravdivé bohatstvo ľudskej subjektivity*. (5, s. 434) Ide teda o postihnutie hraníc, za ktorými človek rozvíja vlastnú subjektivitu ako pravý, skutočný zmysel svojej existencie, ktorej základným rozmerom je práve práca. To platí už za socializmu i napriek tomu, že ešte aj tu je práca prostriedkom k životu a realizuje sa vo forme nevyhnutnosti; je však súčasne i prekračovaním tejto nevyhnutnosti, nakoľko sa na tento proces viaže praktický rozvoj človeka, proces jeho plnšieho, ľudskejšieho sebarozvoja („druhá norma“, ku ktorej vývin človeka smeruje). Cieľom marxisticko-leninskej teórie je preto skúmať a formovať človeka nielen ako výrobnú silu z hľadiska ekonomického či technického, ale z hľadiska výsostne ľudského, z hľadiska *rozvoja jeho osobnosti*. Nová historická kvalita dialektiky subjektívneho a objektívneho v socializme je základňou tohto výskumu a rozvoja. „Vedomé uplatňovanie objektívnych zákonitostí materiálneho života a zákonitostí vzájomných vzťahov medzi materiálnym a duchovným životom umožňuje v socializme uvedomele vplývať na vývin a formovanie samého subjektívneho faktora.“ (10, s. 242)

Tento významný sociálno-antropologický (a sociálno-politický) obrat vo vývine integrity a subjektivity človeka vyplýva z historicky vyššieho typu zospoločenšenia, ktoré — povedané v tých najvšeobecnejších súvislostiach — je podmienkou a „médiom“ subjektivity a vyvinutej, resp. vyvíjajúcej sa individuality človeka. Totiž v stupni zospoločenšenia sa zmysly a bytostné sily človeka „ľudsky kultivujú, subjektivita sa „ľudštuje“.

A práve racionálna súčinnosť indivíduí ako výraz pozitívneho zospoločenšenia umožňuje hlbšiu a cieľavedomejšiu výmenu látok medzi človekom a prírodou. V podmienkach socialistického zospoločenšenia sa to prejavuje v narastajúcej tendencii zosúladovania zákonov myslenia so všeobecnými zákonmi bytia, najmä bytia spoločenského. A nielen to; vytvárajú sa reálne predpoklady (vďaka rozvoju vedy a techniky) pre zosúladenie ľudských aktivít s predmetom ich pôsobenia a v rámci toho k zosúladeniu aktivít s funkciou ich diela.

Toto je prvou charakteristickou črtou rozvoja a prejavu ľudskej subjektivity v podmienkach socialistického typu praxe (a zospoločenšenia).

Druhým znakom rozvoja subjektivity je formujúca sa tendencia znižovania rozdielu medzi *abstraktnou a konkrétnou prácou*. Ich antagonizmus sa podieľal na produkcii takého iracionálneho momentu, akým bolo odcudzenie a neľudské obmedzenie triedneho subjektu, jeho reduk-

cia na „pracujúceho živočícha“, čo v sfére rozvoja ľudskej subjektivity možno chápať ako prejav *dezintegrovanej* osobnosti, narušovanie celistvosti jej subjektivity. Živelná deľba práce vystupuje vo funkcii iracionálneho faktora; vnútená človeku vo forme konkrétnej práce — bez zreteľa na subjektívne dispozície pracujúceho, ktoré sa rozvíjajú vo forme abstraktnej práce — spôsobuje vo funkcii iracionálneho faktora „... konsolidáciu vlastného produktu vo vecnú moc, ktorá sa vymyká našej kontrole, marí naše očakávanie, zvracia naše výpočty...“ (8, s. 35) Základné prvky ľudskej subjektivity — predvídanie funkcie vlastného diela a seba-potvrdenie prostredníctvom tohto diela — sú v týchto podmienkach zmrzačené a okyptené.

Tretím charakteristickým znakom rozvoja subjektivity v podmienkach socialistického typu praxe je zintenzívňujúci sa proces *intelektualizácie* nielen fyzickej, ale aj duševnej práce; súvisí to s technizáciou a racionalizáciou života spoločnosti, ktorú so sebou prináša vedecko-technický rozvoj. Máme tu na mysli čoraz akútnejšiu požiadavku racionalizácie monotónneho, opakujúceho sa pohybového stereotypu v oblasti mechanizácie, automatizácii, t. j. v takom výrobnom procese, ktorý svojou *jednoduchosťou* narušuje pôvodné určenie ľudskej podstaty (problém neuropsychického zaťaženia).

So zmenami vnútorného obsahu práce, ktorý pripravil socializmus nastolením progresívnejšieho stupňa zospoločenšenia, vzniká potreba *zmeny* samotného postoja subjektu k vlastnej činnosti. Zmena postoja je však o. i. otázkou zmeny jeho subjektívnych dispozícií; je požiadavkou nahradiť „...obludnosť úbohého rezervného robotníckeho obyvateľstva, držaného v zálohe pre meniacu sa vykorisťovateľskú potrebu... *absolútnou pohotovosťou* (podč. V. K.) človeka pre meniace sa požiadavky práce; čiastkového robotníka, púheho nositeľa čiastkovej spoločenskej funkcie nahradiť všestranne rozvinutým jednotlivcom, pre ktorého sú rozličné funkcie striedajúcimi sa spôsobmi životnej činnosti“. (7, s. 534) Najvýraznejšie sa to prejavuje v intenzívnejšom uplatňovaní iniciatívy a tvorivých síl subjektu práce. Táto skutočnosť sa však nastoľuje ako „program dňa“ cez potrebu vzrastajúcej náročnosti na *obsažnosť práce*, t. j. na takú štruktúru aktivít, ktoré vyžadujú *autenticitu subjektu*, subjektívnu prítomnosť konajúceho človeka, pozitívne (a ľudsky plné) zapojenie „orgánov a zmyslov“ jeho individuality. Odtiaľ napokon pramení aj spoločenská prestíž tzv. „zaujímavej“, t. j. tvorivej, človeka formujúcej a jeho schopnosti rozvíjajúcej práce [s dôrazom na rozličné aspekty či formy myslenia].

V tejto súvislosti máme na mysli dialektiku rozvoja integrity a subjektivity človeka, ktorá sa konštituuje *v tvorivom vzťahu k práci a v tvorivom charaktere práce*.

Štvrtým charakteristickým znakom rozvoja subjektivity osobnosti socialistického človeka je to, že ľudská subjektivita je čoraz väčšmi determinovaná činiteľmi, ktoré *prekračujú rámce výroby*. Sú to činitele,

určujúce rozvoj subjektivity v nevýrobnej sfére ako výsledok rozšírenia hraníc *voľného, t. j. nepracovného času*. Za týmto sociálno-antropologickým (a sociálno-politickým) javom sa skrýva jedna z najhlbších ľudských stránok podstaty socializmu.

III.

V princípe ide o takú cieľavedomú organizáciu a reguláciu života spoločnosti, ktorá rozširovaním hraníc voľného času vytvára reálny priestor pre obrovské možnosti rozvoja človeka a jeho kultúry. Nie náhodou dejiny doterajšieho vývinu spoločnosti hovoria o tom, že v ostrých sociálnych zápasoch pracujúcich so svojimi triednymi protivníkmi, zohrávala požiadavka skracovania dĺžky pracovného času významnú úlohu. V tom zmysle plnila nielen ekonomicko-politickú, ale aj spoločensko-ľudskú funkciu v triednych zrážkach. Inými slovami, aj v tomto sociálnom jave možno identifikovať dezintegračný rozvoj človeka v jeho doterajšom dejinnom vývine, diskrimináciu jeho životného prejavu. Marx v tejto súvislosti aj konštatuje, že „Tvorba veľkého množstva voľného času — presahujúceho nutný pracovný čas — pre spoločnosť vôbec a pre každého jej člena (t. j. priestoru pre plný rozvoj výrobných síl jednotlivca, a teda aj spoločnosti), táto tvorba nepracovného času javí sa na stanovisku kapitálu, tak ako na všetkých predchádzajúcich stupňoch, ako nepracovný čas, ako voľný čas pre *nemnohých*“ (podč. V. K.). (6, s. 197)

Bol to však až socializmus, ktorý požiadavku skrátenia dĺžky pracovného dňa zakotvil do svojho budovateľského programu a otázku rozširovania voľného času povýšil na kategorický imperatív, na *prácu na vlastnej osobnosti*.

Vzhľadom na obrovský pokrok v štruktúre práce, ktorá bezprostredne súvisí s jej socialistickou humanizáciou a výdobytkami vedy a techniky, otázka rozširovania hraníc voľného času je otázkou zákonitého programu socializmu, otázkou bohatstva rozvinutého socializmu, lebo — ako v tejto súvislosti hovorí Marx — „Bohatstvo národa nepredstavuje disponovanie nadbytočným pracovným časom, ale čas, ktorým môže slobodne disponovať každé individuum a celá spoločnosť mimo času potrebného na bezprostrednú výrobu“. (6, s. 195)

Isteže tvorbu voľného času nemožno chápať voluntaristicky; je to zákonitý dejinný proces plný protirečení, ktorý nájde vyvrcholenie a súčasne pozitívne naplnenie až v súvislosti s mohutným výrobným potenciálom a všeobecnou súčinnosťou individuí. „... Čím viacej sa rozvíja tento rozpor [vytváranie voľného času a zároveň jeho redukcia prostredníctvom kapitálu na nadprácu — pozn. V. K.], tým väčšími sa ukazuje, že rast výrobných síl už nemôže byť pripútaný k privlastňovaniu cudzej nadpráce, ale že robotnícke masy sami si musia privlastniť svoju nadprácu. Až keď toto urobia — a keď tým voľný čas prestane existovať v *protikladnej* forme — stanú sa na jednej strane mierou nutnej pracov-

nej doby potreby spoločenského individua a na druhej strane rozvoj spoločenskej produktívnej sily bude taký rýchly, že aj keď potom bude výroba prepočítaná na bohatstvo všetkých, vzrastie pre všetkých i *voľný čas*. Lebo skutočné bohatstvo je rozvinutá produktívna sila všetkých individuí. Potom už nebude mierou bohatstva pracovná doba, ale voľný čas“. (6, s. 198)

V súvislosti s otázkou rozširovania hraníc voľného času je potrebné zdôrazniť formujúci sa dialektický vzťah medzi skracovaním pracovného času a „produkciou“ voľného času; dialektická podmienenosť a vzájomná súvislosť „pracovného“ a „voľného“ času sa presadzuje, resp. bude sa čoraz intenzívnejšie presadzovať *prostredníctvom tvorivého vzťahu k práci a v tvorivom charaktere práce*. V súvislosti s racionalizáciou a technizáciou práce (a života vôbec) na jednej strane a s rozvojom schopností človeka, jeho subjektívnych dispozícií sa tento *nový* moment (v „skutočnej ľudskej histórii“) presadzuje ako *zákonitosť*.

Ak v predchádzajúcich spoločensko-ekonomických formáciách „pracovný čas“ stál v absolútnom protiklade voči „voľnému času“, v podmienkach socializmu a komunizmu sa tieto hranice „stierajú“ práve prostredníctvom neúprosne sa presadzujúcej dialektiky *tvorivého vzťahu socialistickej osobnosti k práci a v tvorivom charaktere socialistickej práce*; vzniká tak kvalitatívne nová historická dimenzia rozvoja integrity a subjektivity človeka prostredníctvom jeho základného určenia: tvorivý charakter práce — prostredníctvom tvorivého vzťahu k práci — posúva tento fenomén na úroveň *prvej životnej potreby*, na úroveň oslobodenej práce: pracovný čas sa síce skracuje, no vzhľadom na tvorivý charakter práce a tvorivý vzťah k práci *subjekt práce* pokračuje vo voľnom čase v tom, čím sa zaoberal v čase (skrátrenom) práce. „Skracovanie pracovného dňa... vzrastajúce možnosti racionálneho využitia voľného času nielen pre kultúrne a športové vyžitie, ale aj pre uspokojenie vzrastajúcej potreby tvorivej práce, toto všetko dokazuje, že prebieha dvojaký proces. Na jednej strane práca, ktorá už nie je bremenom, prestáva byť v protiklade k voľnému času, prestáva byť jeho úplným protikladom; na druhej strane nový obsah voľného času, mnohotvárne formy aktívneho odpočinku, ktoré sa ďalej rozvíjajú, a vpád tvorivej činnosti do všedného života prispievajú k stieraniu rozdielu medzi pracovnou dobou a voľným časom. Doba práce z potreby sa začína „stotožňovať“ s voľným časom a napoka.“ (3, s. 353)

Vyššie uvedené (zďaleka však nie všetky), pozitívne sociálno-antropologické (a sociálno-praktické) javy, ktoré so sebou zákonite prináša (a ďalej pozitívne rozvíja) socializmus, predstavujú vo svojej komplexnosti *objektívne podmienky*, ktoré ideu neodcudzeného, integračného rozvoja človeka s dôrazom na jeho bohatú subjektivitu, jednoznačne a neodvolateľne realizujú.

1. KAGAN, M. S.: Ľudská činnosť. Bratislava 1977.
2. KON, I. S.: Sociológia osobnosti. Praha 1971.
3. KOSOLAPOV, R. I.: Socializmus. K otázkám teórie. Praha 1982.
4. MARX, K.: Teória o nadhodnote. Praha 1969.
5. MARX, K.: Rukopisy „Grundrisse“ I. Bratislava 1972.
6. MARX, K.: Rukopisy „Grundrisse“ II. Bratislava 1973.
7. MARX, K.: Kapitál I. Bratislava 1967.
8. MARX, K. — ENGELS, F.: Nemecká ideológia. Bratislava 1961.
9. MARX, K. — ENGELS, F.: Malé ekonomické spisy. Bratislava 1966.
10. Dialektika vývinu socialistickej spoločnosti. Bratislava 1982.

ИДЕЯ ЦЕЛОСТНОСТИ ЛИЧНОСТИ И ПРОБЛЕМА РАЗВИТИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКОЙ СУБЪЕКТИВНОСТИ

Васко Кусин

Идея целостности личности и проблема развития человеческой субъективности взаимосвязаны. Целостная, в смысле всесторонности равномерно развиваемая личность является одновременно выражением богатства ее внутреннего мира, равномерного развития ее субъективных возможностей. Однако и целостность, и развитие субъективности личности общественно-исторически детерминированы. Это связано с характером, разветвленностью общественно-исторической практики вообще, с характером труда, его внутреннего разделения в частности.

Таким образом, это связано с равномерным (или неравномерным) развитием человеческой активности, которая детермирует развитие целостности личности. Если социальные условия оказывают предпочтение развитию определенных (с точки зрения данного класса привилегированных) видов деятельности, то в их пределах развивается и сама личность. Дискриминация определенных форм активности означает дезинтеграцию и обеднение субъективности личности.

Превосходством классиков марксизма-ленинизма является то, что они с позиций научной методологии и революционного мировоззрения идентифицировали диалектику развития целостности и субъективности личности на базе всей человеческой активности.